

Taina Pitkänen-Koli
Department of Scandinavian Languages
University of Oulu

SUKUPUOLTEN TASA-ARVO JA KIELTEN OPPIKIRJAT

ABSTRACT

EQUALITY BETWEEN THE SEXES IN LANGUAGE TEXTBOOKS

A law of equality came into force in Finland in the beginning of 1987. The law poses a great challenge for our educational system, and it is therefore appropriate to examine the picture our school textbooks give us of the world of women and men. The data for this study are several textbooks of Finnish, English and Swedish used in comprehensive schools between the years 1979 and 1983. Concentrating on textbooks for 14-17-year-olds - an important age for equality education - the study discusses the portrayal of sex roles in those textbooks and tries to give food for thought for those teachers who are interested in these aspects of their textbooks.

The study asks questions such as how often women and men appear in the pictures and texts of the books, what occupations they have, to what extent women and men work at home or outside their home, what they do at home, what qualities girls and boys possess, and which sex initiates actions.

It is observed that the textbooks give more coverage to men and boys than to women and girls in both their pictures and their texts. Men are presented as strong, action-initiating, and occupying various well-paid positions, whereas women are typically presented as either housewives or in low-income occupations.

The conclusion is that in presenting predominantly traditional sex roles, which give boys more models to identify themselves with than girls, the textbooks do not prepare girls and boys equally for adult life.

SUKUPUOLTEN TASA-ARVO JA KIELTEN OPPIKIRJAT

Vuoden 1987 alussa astui voimaan tasa-arvolaki, joka asettaa suuria toiveita, jopa velvoitteita koululaitokselle. Lain mukaan kaikkien viranomaisen tulee edistää tasa-arvoa. Tarkoituksena on myös parantaa naisten asemaa erityisesti työelämässä (1 §). Siteeraan suoraan kirjasesta Tasa-arvolaki:

Laki edellyttää, että naisille ja miehille järjestetään samanlaiset mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen. Tämä velvoite koskee niin viranomaisia kuin muitakin, kuten esimerkiksi työnantajia tai ammattijärjestöjä, jotka järjestävät koulutusta. Koulutuksessa ja opetuksessa käytettävien kirjojen ja muun oppimateriaalin on tuettava lain mukaan tasa-arvon toteutumista. Se merkitsee muun muassa, että esimerkiksi kirjojen tehtävät eivät saa tukea kaavamaisia ennakkoluuloja ja käsityksiä perhe- ja työelämän tehtävien jaosta. Tältä osin tasa-arvon edistämiseksi velvoite koskee erityisesti niitä viranomaisia, joiden tehtävänä on hyväksyä käytettävä opetusaineisto.

Koulutuksen kaikilla tasoilla on pyrittävä muuttamaan asenteita, jotka ohjaavat valitsemaan ammatin sukupuolen mukaan. Asenteita voidaan muuttaa jo peruskoulussa annettavan valistuksen ja ammatinvalinnanohjauksen avulla. Opettajakoulutuksessa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten opettajien omat asenteet vaikuttavat oppilaiden käsityksiin tytöille ja pojille sopivista ammateista.

Peruskysymys on, antaako koulu samat mahdollisuudet ja valmiudet tytöille ja pojille ajatellen heidän tulevaa ammatillista kehitystään. Koululaitosta on aikaisemminkin kehoitettu edistämään sukupuolten tasa-arvoa, nimittäin peruskoulu- ja lukiolaeissa 27.5.1983 sekä keskiasteen koulutuksen kehittämislajeissa 1978, 1980, 1985. Sama koskee ohjeita peruskoulun ja lukion uusista tuntijaoista, 1985. Että myös oppimateriaaleja tulee kehittää sukupuolten tasa-arvoa edistäviksi käy ilmi OPM:n monisteesta 1986:13. OPM:n mukaan sekä kouluhallitus että ammattikasvatushallitus kiinnittävät jatkuvasti huomiota tasa-arvonäkökohtiin hyväksyessään oppimateriaaleja. Tällä perusteella ei kuitenkaan ole oppimateriaalia hylätty viime vuosina. Kouluhallituksen raportissa muistutetaan, että kuvituksen muuttaminen siten, että roolit kokonaan vaihtuvat, on keinotekoisia eikä vastaa todellisuutta, jossa lapset elävät. Kouluhallituksen mukaan keskitie on suotava.

Vuonna 1975 ilmestyneessä julkaisussa Sukupuolten tasa-arvo koulutuksessa todetaan luvussa "Oppikirjat ja sukupuoliroolit" (s. 32)¹, että kertomuksissa ja esimerkeissä ja kuvituksissa, oppiaineesta riippumatta, esiintyvät henkilöt kuvataan sukupuolirooleissa, jotka ovat perinteisiä - vieläpä niin, että tämä roolirajojen jyrkkyys on huomattavasti selvempi kuin tällä hetkellä tosiasiallisesti vallitsee. Edelleen todetaan, että miespuolisten henkilöiden dominoiva asema kaikissa asiayhteyksissä on omiaan vahvistamaan käsityksiä sukupuolten eriarvoisuudesta. Erilaisuutta korostava roolijako ilmenee liittyneenä sekä perhe-elämään että ammattitoimintoihin eli yksityisyydessä ja julkisessa toiminnassa.

PIILO-OPPISUUNNITELMA

Koulutusta eivät ohjaa vain kirjoitetut oppisuunnitelmat vaan myös näkyvät sisäistetyn arvot ja normit. Piilovaikutus toimii usein konservatiivisena voimana, joka estää uudistuspyrkimykset, säilyttää esim. luokkeroja ja ylläpitää stereotyyppisiä sukupuoliasenteita.² Tämä on ristiriidassa sen kanssa, että opetuksen päämääränä tulisi olla arvomaailman ja maailmankatsomuksen kehittäminen. Useimmilta jää huomaamatta, että se malli, johon pojat sosiaalistetaan, on yhteiskunnassamme tyttöjen mallia arvostempi ja näkyvämpi.

VOIKO KOULU TEHDÄ JOTAIN?

Koululla on mahdollisuuksia, vaikka oppilailta on jo kouluun tullessaan käsitys ja kuva sukupuolirooleista. Koulu valitsee omalta osaltaan, vahvistaa se stereotyyppisiä asenteita vai antaa oppilaille mahdollisuuden ajatella uudesti ja tuoreesti. Vuorokaudessa oppilas viettää koulussa valvellaoloajastaan useampia tunteja kuin kotona. Oppilas ei voi valita oppikirjaansa. Opetus on opettajajohtoista ja antaa opettajalle tulkinnan mahdollisuudet. Sukupuoliroolikysymykset ovat ajankohtaisia kasvaville tytöille ja pojille, jotka hakevat malleja. On todettu (mm. Erasmie 1975:170), että murrosikäisillä pojilla on hyvin stereotyyppinen ja ennakkoluuloinen käsitys sukupuolirooleista. Koulu voisi tasapainottaa tätä tilannetta.

Oppiaineita, joissa on erikoisen hyvät mahdollisuudet vaikuttaa, ovat äidinkieli, vieraat kielet, yhteiskunnalliset aineet, liikunta ja urheilu. Muita kiitollisia aineita ovat historia, kirjallisuus, filosofia ja uskonto. Mitä oppimateriaaleihin tulee, materiaalin tekijä valitsee itse, minkä kuvan sukupuolirooleista hän antaa.

MUUTAMIEN OPPIKIRJOJEN ROOLIKUVIEN TARKASTELUA

Tarkastelussa käytetään materiaalina ala-asteen äidinkielen kielioppia, luku- ja työkirjaa Sana Sanalta; tämä tarkasteluni pohjaa tutkija Marjatta Saarnivaaran pitämään luentoön Kajaanissa 28.10.1985. Englannin kielen materiaalina ovat, Gunnel Cleven tekemän kartoituksen pohjalta, Say it in English 1,2 ja 5,7, Jet Set 7, On the Move 8 ja Welcome to English 9y ja 9kl, ja ruotsin kieltä edustavat Hej på dig 7, 8, 9³.

Peruskoulun kaikki luokat eivät ole tasapainoisesti edustettuina materiaalissa. Pääpaino on luokilla 7-9, jotka tosin ovat tasa- arvokysymysten kannalta tärkeitä luokkia. Kirjat ovat ilmestyneet vuosien 1971-1983 aikana, joten ne eivät ole aivan tuoreita, mutta ne ovat joka tapauksessa ilmestyneet Valtioneuvoston tasa-arvosuosituksen jälkeen. Osaa kirjoista ei ilmeisesti enää käytetä tai käytetään erittäin harvoissa kouluissa, joten näiden kirjojen antama kuva sukupuolirooleista voi hyvinkin poiketa niiden oppikirjojen antamasta kuvasta, jotka nyt ovat eniten käytössä. Edellä sanottu ei kuitenkaan mitätöi sitä, että nyt tarkkailtavina olevilla oppikirjoilla on aikanaan ollut tietty piilovaikutus.

Artikkelini päätarkoitus on ottaa oppikirjojen - tässä tapauksessa eräiden kielten oppikirjojen - sukupuoliroolinäkemyksessä keskustelunalaiseksi ja antaa yksinkertaisia eväitä niiden opettajien käyttöön, jotka haluavat tutkailla käyttämiään oppikirjoja sukupuoliroolien näkökulmasta. Tasa-arvokasvatuksen hyväksyminen osaksi koulutusjärjestelmäämme riippuu yksityisten opettajien panoksesta. Luonnollisesti olen myös kiinnostunut metodisesta keskustelusta.

Tarkastelutapa ja tulokset. Tarkastelen sekä kuvitusta että tekstejä. Näistä tarkastelen lähemmin nais- ja miespuolisten henkilöiden määrää, ominaisuuksia ja toimintaa kodissa ja kodin ulkopuolella, ennenkaikkea ammateissa.⁴ En voi kuitenkaan mennä systemaattisesti läpi kaikkia e.m. kohtia koko materiaalissa, koska tiedossani ei ole kaikkia yksityiskohtia. Kuvat ovat tärkeä tarkastelun kohde. Kuva ympäröi meitä nykyään kaikkialla. Werkmästerin (1976:79) mukaan se muokkaa asenteita tehokkaammin kuin sana. On myös havaittu, että kirjan autenttinen kuva voi edustaa perinteisempää sukupuolimallia kuin itse teksti.

Kuvat. Vaikuttaa siltä, että naispuolisten henkilöiden määrä vähenee siirryttäessä ylemmille luokille: esim. alaluokkien englannin kirjoissa on yhtä paljon naisten ja miesten kuvia, mutta yläluokilla naisten osuus putoaa n. 14 %:iin. Nainen kuvataan äidiksi 70 %:ssa ala- ja keskiluokkien englannin kirjojen kuvista, mies vain 30 %:ssa isäksi. Ruotsin kielen yläluokkien kirjoissa naisia on kahdessa kolmasosassa kuvista. Myös Kingston & Lovelace (1977-78, 148-9) ovat todenneet, että miehet hallitsevat kuvia.

Tekstit. Aikuisten naisten ja miesten määrä vähenee ylempien luokkien englannin kielen oppikirjojen teksteissä, ja äitihahmo häviää kokonaan. Tilalle tulevat teini-ikäiset tytöt ja pojat. Perinteisen nais- ja miesroolin esittäminen jatkuu kuitenkin yläluokille asti. Ammatinvalintaa käsittelevissä jaksossa esitellään työille harvoja aloja, ja ne ovat

matalapalkka-aloja: konekirjoittaja, kampaaaja, myymälän kassa, tarjoilija. Miesten ammattien esittely on monipuolisempaa: upseeri, palokuntalainen, sähköasentaja, tiedemies jne.

Kirjoista heijastuvat hyvin Suomessakin sukupuolen mukaan eriytyneet ammatit. Epäilen kyllä, ettei ole Englanninkaan yhteiskuntarakenteen mukaisesti todeta, kuten Cleve kertoo, ettei tyttöjen kohdalla kannata mainita akateemisia ammatteja, "koska ne ovat vielä kaukana tulevaisuudessa".

Äidinkielen ja englannin kielen kirjoissa nainen kuuluu kotiin, siis yksityisyyteen, mies julkisuuteen. Äiti kuvataan englannin kirjoissa työteliäänä, ja hän ehtii joka paikkaan. Kun isä on kotona, hän istuu katetun pöydän ääressä ja odottaa aamiaista tai leikkiä sähköjunalla. Varsin yllättävää on, että kun pojat tai miehet englannin keskiluokkien kirjoissa yrittävät käyttää kodinkoneita, he epäonnistuvat aina. Miehen malli on menevän miehen malli. Niille harvoille menestyville naisille, joita englannin kirjoissa esiintyy, huomautetaan perhevelvollisuuksista. Helena Takaloo haastatellessaan kysytään: "Eikö perheenne joudu kärsimään siitä, että olette urheilija?" (lainattu Cleven mukaan).

Ruotsin kielen kirjoissa ei esiinny ollenkaan kotikuvia. Naisten osuus esiteltävistä henkilöistä on 38 %.

Ammatit. Työ on tärkeä itsearvostuksen lähde. Yli puolet Suomen työikäisistä naisista käy ansiotyössä. Etelä-Suomessa naisten koulutustaso on jo keskimäärin korkeampi kuin miesten.

Tarkasteltavina olevissa oppikirjoissa naisten koulutustaso on alhaisempi kuin miesten, ja valtaosa naisten ammateista kuuluu matalapalkka-aloihin. Ne edustavat pääasiassa hoito-, palvelu- ja opetusaloja - näinhän on todellisuudessaakin. Naisten ammatteja esitellään myös määrällisesti vähemmän kuin miesten. Suurin ero naisille ja miehille annettujen ammattimäärien ja laatuojen välillä on äidinkielen oppikirjassa (mukaan on otettu myös satuhahmoja). Naisiin viittaavat äiti, äitipuoli, akka, noita, siivooja, prinsessa ja lumikki. Miehiin isä, esi-isä, mies, isäntä, opettaja, autoilija, taikuri, kalastaja, maamies, maalari, muurari, nuohooja, sukeltaja, sarjakuvasankari, vapaamuurari, herttua, poika, prinssi. Englannin kielen alaluokkien oppikirjoissa nainen esiintyy enimmäkseen opettajana, jolloin hän vanhan perinteen mukaan on naimaton, tai sitten myyjättärenä. Miehistä Cleve ei anna tietoja. Keskiluokkien kirjoissa nainen on kaupanomistaja, opettaja, näyttelijätär, tanssijatar; mies tehdastyöläinen, maanviljelijä, autonkuljettaja, lentäjä, poliisi ja YK-virkailija.

Ruotsin kielen oppikirjat eroavat edellisistä sikäli, että niissä naisel-
lakin voi olla akateemista koulutusta edellyttävä ammatti. Naisten ammatit
ovat seuraavat: opettaja, peruskoulunopettaja, hammaslääkäri, hammashoitaja,
sairaanhoitaja, lastenhoitaja, toimittaja, lentoemäntä, kuuluttaja; miesten:
maisteri, työnvälittäjä, pankkivirkailija, autonkuljettaja, levyjuontaja,
kalastaja, poliisi, tarjoilija, tekniikko, tullivirkailija, TV-mekaanikko,
eteisvahtimestari.

Mielenkiintoista on havaita, että ruotsin kirjojen miesammattien joukkoon
mahtuu pari tyyppillistä naisammattia: pankkivirkailija ja tarjoilija.
Kaikissa kirjoissa opettajan ammatti on esitetty naisammattina. Sen sijaan
eriytyneempi muoto opettajasta esiintyy miehillä: maisteri ja tiedemies.

Sopivan lisän edelliseen antaa ruotsin oppikirjoissa tehty työpaikkojen
tarkastelu. E.m. ammattien lisäksi naiset työskentelevät tavarataloissa,
linja-autoasemilla ja kioskeissa, miehet tehtaassa, omassa työpajassa ja
metsässä.

Hankitut ominaisuudet liittyvät henkilön saavuttamaan valtaan ja mai-
neeseen. Huttunen & Haposen (1974:41) mukaan nämä eivät kuulu naisen pe-
rinteiseen roolikuvaan. Näiden esiintymistä on tutkittu vain ruotsin oppi-
kirjoista. Pelkosen mukaan kirjoissa esiintyy 18 valtaa ja mainetta omaavaa
henkilöä, jotka kaikki ovat miespuolisia - ainoana poikkeuksena kuningatar
Margareta (poliittinen johtaja), mutta hänen asemaansa voitaneen pitää
perittyinä, ei hankittuna. Poliittisten johtajien lisäksi mukaan on otettu
tutkimusretkeilijät, taiteilijat ja urheilijat.

Muut miehille annetut ominaisuudet ovat yhteydessä isoon kokoon, voi-
makuuteen ja nopeuteen, naisille annetut ulkonäköön ja "pirteyteen". Näitä
ominaisuuksia kuvaavia adjektiveja ovat lång, stor, större, stark, tuff,
hård, snabb ja bra, bättre, bäst (miehet) sekä söt, romantisk, hygglig, ser
bra ut, pigg ja arg (naiset). Tekstissä esiintyy kerran sana snäll: "Också
en snäll ishockeyspelare ser ganska tuff och farlig ut", mutta sitä ei ole
otettu mukaan, koska lausekkeessa on persoonaton subjekti.

On mielenkiintoista, että valtaosa sekä miehiä että naisia koskevista
lausekkeista on miespuolisten henkilöiden tuottamia. Naispuoliset henkilöt
eivät tuota yhtään miestä kuvailevaa lauseketta. Miesten maskuliinisia
piirteitä, voimakkuutta ja aktiivisuutta kuvaavat ilmaisut liittyvät urhei-
luteksteihin. Tekstin lisäksi urheilun merkitystä korostaa myös kirjojen
kuvitus, kansikuvia myöten, erikoisesti 7. luokalle tarkoitettussa kirjassa.
Naisiakin on mukana, mutta vain niissä autenttisissa kuvissa, noin puolessa
materiaalista, joissa on sekä naisia että miehiä.

Ruotsin kielen oppikirjojen analyysissä on kokeiltu myös ns. aktanttimal-
lia⁵, jossa lähdetään liikkeelle konkreettista toimintaa osoittavan lauseen subjektista. Analyysi osoitti, että puolet toimivista subjekteista on miespuolisia henkilöitä, 1/3 naisia. Tämä on mielenkiintoinen malli, jota voitaisiin käyttää yhdessä Hallidayn kehittämän systeemikieliopin rinnalla (Halliday, M.A.K.: "Notes in transitivity and theme in English", Journal of linguistics 1967, 1968 ja Explorations in the functions of language 1976).

Näinkin vaatimattomassa materiaalissa, kuin yllä on käsitelty, todentuu Rita Liljeströmin (1966) havainto, että naiset ovat kulttuurissamme sopeutuneet rooliinsa miehen objektina. Heitä arvostetaan ensisijaisesti ulkonäön, iän ja näyttöarvon perusteella. Roolin kunniakkuus kruunataan äitiydellä. Sosiaalisen identiteettinsä ja aineellisen elintasonsa he saavat puolisonsa kautta.

Loppuarvioksi muotoutuu, että e.m. tutkitut oppikirjat vahvistavat perinteistä keskimääräistä käsitystä naisten ja miesten yhteiskunnallisista rooleista. Oppikirjat eivät anna aihetta uuteen ajatteluun, eivät synnytä oppimiselle niin hedelmällistä tiedollista ristiriitaa. Oppikirjojen antama kuva todellisuudesta on osittain jälkeenyäännyt, sillä naisia toimii esim. akateemisissa ammateissa toki paljon enemmän kuin mitä kirjat osoittavat, ja tyttöjä on yli puolet monissa koulutuslaitoksissa, joten tyttöjen henkisiäkin toimintoja tulisi tuoda esiin. Toisaalta myös miesten ammatit ovat perinteisiä, muutamaa ruotsin kirjojen poikkeusta lukuunottamatta. Kuitenkin oppikirjat antavat pojille enemmän samaistumismalleja kuin tytöille. Oppikirjat eivät valmista tyttöjä ja poikia tasapuolisesti aikuiselämään eivätkä näin ollen tavoita asetettuja tasa-arvovaateita.

LOPPUMIETELMÄ

Tasa-arvokasvatus on vaikea tehtävä ja erittäin monisyinen kysymys. Erikoisen tärkeitä ovat didaktiset kysymykset. Vaativaan haasteeseen tulisi kuitenkin paneutua, koska koulu toimii aikuisyhteiskunnan ja työpaikan mallina. Onnistunut tasa-arvokasvatus edellyttää opettajalta asian omakoh-
taista tiedostamista. Opetusmuodoilta se edellyttää ei-hierarkisia muotoja. Opetuksen tulisi saada aikaan reflektioivaa, kriittistä ajattelua. On tärkeää pohtia sitä, missä määrin tulee ottaa huomioon oppilaiden kehitysvaiheet ja niiden mukanaan tuoma helppous tai vaikeus käsitellä sukupuoli-rooleihin liittyviä kysymyksiä. Aikaisemmin on todettu, että yksi vaikea ikä on murrosikä. Norjassa suositellaan tasa-arvokasvatuksen aloittamista

mahdollisimman varhain ja erityistä panostamista murrosikään. (ks. Metodisk veiledning..). Lahelman et. al. raportin mukaan tasa-arvokasvatuksessa sivutaan herkkiä, henkilökohtaisia ja ideologisia kysymyksiä. Koulussa ei ole totuttu keskustelemaan henkilökohtaisista asioista, mikä voi aiheuttaa voimakasta vastustusta. Hollannin koulutuskokeilussa on havaittu, e.m. Lahelman et. al. mukaan, että tiedon välittäminen ei ole hyvä keino: tarvitaan vähemmän sanoja ja enemmän toimintaa. Esim. 16-20 vuotiaat torjuvat helposti ideologisen keskustelun sukupuolten tasa-arvosta. Rationaalinen lähestymistapa ei salli ambivalenssia eikä oppilaiden omia ristiriitaisia tuntemuksia. Vastakkaiset näkemykset kiusaavat oppilaita, ja informaatio tuntuu vain voimistavan vastustusta. Oppilaat voivat myös vierastaa toisiaan. Tasa-arvokasvatus onnistuu, jos voidaan lähteä liikkeelle konkreettista tilanteista ja suunnitella toimenpiteet yhdessä. Tämä synnyttää tiedon tarvetta.

Hollannin tasa-arvokasvatusta kutsutaan "normeja ja rooleja rikkoivaksi kasvatuksiksi". Sen päämääränä on saada oppilas ajattelemaan, näkemään oman toimintansa merkitys sekä se, että henkilökohtaiset tilanteet ovat usein yhteiskunnan rakenteiden säätelemiä. Kasvatuksen lähtökohtana on uusi kasvatussosiloginen tutkimus, jonka teoreettisena pohjana on näkemys siitä, että rakenteelliset eriarvoisuusmekanismit ja sukupuolten väliset valtasuhteet vaikuttavat ihmisen elämiseen pikemminkin kuin kyvyttömyys astua ulos ennalta määritellystä roolista.

Edellä sanottu voitaneen kiteyttää motoksi: Mitä et ole itse kokenut, et usko; sitä mitä olet kokenut, et osaa yhdistää sosiaaliseen todellisuuteen.

HUOMAUTUKSIA

1. "Oppikirjat ja sukupuoliroolit" perustuu Huttusen ja Haposen tutkimukseen, 1974.
2. Piilo-oppisuunnitelmaa käsitellään perusteellisesti seuraavissa julkaisuissa: Broady 1986, Einarsson & Hultman 1984, Underkänd etc. 1986 ja Wernersson 1977.
3. Ruotsin kielen oppikirjojen tarkastelu perustuu Helena Pelkosen johdolla tekemään kartoitukseen Oulun yliopistossa pohjoismaisten kielten laitoksella 1982.

4. Tarkastelumalli on saanut virikkeitä Huttunen & Haposelta 1974. Uudem-
paa tietoa löytyy Unescon julkaisusta Michel, A: Down with stereotypes!
Eliminating sexism from children's literature and school textbooks.
Unesco.
5. Ks. Dahlerup 1976.

KIRJALLISUUTTA

- Broady, D. 1986. Piilo-opetussuunnitelma. Vastapaino.
- Cleve, G. 1985. "Mitä mieltä naisesta, englannin oppikirja?". Kasvatus
1985:2, 330-333.
- Dahlerup, P. 1976. "Metoder för kvinnotextforskning". In Westman Berg, K.
(ed.), 164-185.
- Einarsson, J. and Hultman, T. 1984. Gomorron pojkar och flickor. Lund.
- Erasmie, Th. 1975. Tonåring i hem, skola, samhälle. Lund.
- Fredrikson, I. (ed.) 1966. Sukupuolten roolit. Puheenvuoroja naisen ja
miehen tasa-arvoisuudesta. Porvoo.
- Huttunen, J. and Happonen, R. 1974. Oppimateriaalit ja sukupuoliroolit osa I
ja II. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Valtioneuvoston kanslian jul-
kaisuja 1974:9. Helsinki.
- Hägg, K. 1982. "Patriarkatets dolda läroplan". Kvinnovetenskaplig tidskrift
1982:2, 6 - 12.
- Kiltit tytöt - kovat kundit. Raportti tasa-arvotyöryhmän, tasa-arvokokei-
lutoimikunnan ja kansainvälisen nuorisovuoden 1985 komitean 12.11.1985
järjestämästä seminaarista. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1986:
32. Helsinki.
- Kingston, A. and Lovelace, T. 1977-78. "Sexism and reading: a critical
review of the literature". Reading Research Quarterly. Number 1, 132-
160.
- Lahelma, E. and Ruotonen, H. and Saarnivaara, M. 1986. Opettajankoulutus ja
tasa-arvokasvatus: Raportti ATEE:n 11. kongressista Toulousessa
1.- 5.9.1986. Opetusministeriö. Tasa-arvokokeilutoimikunta. Helsinki.
- Liljeström, R. 1966. "Sukupuolirooleista". In Fredrikson, I. (ed.), 12-27.
- Metodisk veiledning i likestilling mellom kjønnene. For ungdomstrinnet, den
videregående skolen, de pedagogiske høyskolene og skoleadministrasjonen.
1983. Larvik.

- OPM = Opetusministeriön tasa-arvotyöryhmän loppuraportti 1980-1985. 1986. Opetusministeriön työryhmien monisteita. 1986:13. Helsinki.
- Sukupuolten tasa-arvo koulutuksessa. 1975. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1975:2. Helsinki.
- Tasa-arvolaki. 1986. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Underkänd!. texter om skola, samhälle och den dolda läroplanen. 1986. Bonsdorff, M. and Korsström, T. and Rosenberg, Th. (ed.). Folkets bildningsförbund.
- Werkmäster, B. 1976. "Kvinnan manipulerad även i bilden". In Westman Berg, K. (ed.).
- Wernersson, I. 1977. Könsdifferentiering i grundskolan. Göteborg Studies in Educational Sciences 22, Göteborgs universitet.
- Westman Berg, K. (ed.). 1976. Textanalys från könsrollssynpunkt. Lund.